

ОСОБИСТІСНІ ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ ЖИТТЯ: ЗМІНА ФОКУСУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню змін, що відбуваються з особистістю у постмодерністській парадигмі. Особистість визначено як перманентне індивідуально-культурне самоконституювання, а її активність – як соціально-психологічний праксис. Практики розглянуто як синтетичний спосіб взаємоперетворень себе і світу через діалогічні акти життєконструювання, що акумулюють та артикують досвід особистості у різноманітних культурних полях, в які вона органічно включена.

Ключові слова: постмодерністська методологія, особистість, соціально-психологічні практики, життєконструювання, діалог.

Changes of the person in the postmodern paradigm are investigated. Personality as a permanent individual and cultural self-constituting processes are defined. Activity as a socio-psychological praxis is considered. Practices as a synthetic method of transformation of the self and the world are interpreted. Dialogic acts of the self-constructing that accumulate and articulate the experience of personality in various cultural fields are treated as a crucial forces of life-transformation.

Keywords: postmodernistic methodology, personality, socio-psychological practices, life-constructing, dialogue.

Статья посвящена исследованию изменений, происходящих с личностью в постмодернистской парадигме. Личность определена как перманентное индивидуально-культурное самоконституирование, а ее активность – как социально-психологический праксис. Практики рассмотрены как синтетический способ взаимопреобразования себя и мира через диалогические акты

жизнеконструирования, аккумулирующие и артикулирующие опыт личности в разнообразных культурных полях, в которые она органично включена.

Ключевые слова: постмодернистская методология, личность, социально-психологические практики, жизнеконструирование, диалог.

Сучасний все більш фрагментований “світ в осколках”, як його називає засновник інтерпретативної антропології К. Гірц, вже не можна утримати ніякою холістичною теорією [4]. Тому нагальним науковим завданням стає як перегляд традиційного розуміння особистості, що постійно шукає власну ідентичність, так і спроба надати соціально-психологічний статус концепту практик життєконструювання.

Феномен, який за традицією називають особистістю, вже не цікавить дослідників як константний, цілісний, стабільний і самодостатній. У плінному, непередбачуваному світі фокус наукового пошуку змінюється, і особистість стає концептом, що подорожує, “бродячим терміном”, якщо використати вислів М. Бол [9]. Вона рухлива, процесуальна, номадична, чутлива відразу до багатьох життєвих контекстів.

Колишня чітка особистісна структура під впливом постструктуралізму зазнає відчутних змін. Особистісний центр, як він розумівся у роботах психологів екзистенційно-гуманістичного спрямування (внутрішня сутність, єство, потенціал, суб’єктність), тепер вже не організовує, не збалансовує, не інтегрує особистість у всіх її життєвих проявах.

Особистість сьогодні можна називати “відкритим твором” у розумінні У. Еко, в якому співіснують те, що створено, і те, що творить. Саме таке її розуміння сприяє прийняттю індивідуальної своєрідності, численних відхилень, різнобарвності, нестандартності, непогодженостей. Набуває популярності ідея диференціювання, інакшості, співіснування множинності нетотожних одне одному, але досить рівноправних смислових інстанцій [див. 5, с. 29].

Така важлива для гуманістичної психології особистісна націленість на майбутнє, її інтенційність у постструктуралістську епоху переосмислюється

як влада бажання, що є стихійним, несвідомим та ірраціональним, хоча і може приймати форму думок і дій, спрямованих на досягнення конкретних цілей.

Особистість визначають як геологічний феномен культури (Ж. Дерріда), індивідуально-культурну побудову, що розгортається у часі власного життя, де культура сприймається як процес перекладу і переговорів [1]. У персонологічній концепції С. Д. Максименка культурний контекст впливає на набуття особистістю певної форми, що охоплює її внутрішній світ і зовнішні репрезентації. "...Світ соціального зовсім не протистоїть людині... Він огортає і запрошує" [6, с. 42].

Особистістю стає "я", що насамперед інтерпретує себе і світ. Ж. Деррида розуміє особистість як своєрідний текст, що складається з культурних систем і норм свого часу. Довільність інтерпретацій, до яких вдається "я", історично обумовлена суспільними нормативними системами [див. 5, с. 21].

Внутрішнє-зовнішнє, свідоме-несвідоме, істинне-помилкове, реальність-образ у фрагментованій особистості Дерриди не заперечують одне одного, а взаємодіють за принципом "нескінченної гри" [див. 5, с. 30].

На думку бельгійських дослідників Ж. Сермійн, Р. Девлігера та Дж. Лутса, Self стає амальгамою розрізнених – інколи суперечливих – фрагментів, спогадів, почуттів, подій, ідеалів. ...Особистість стає схожою на вулик, або, точніше, бджолиний рій, який ніколи не є сталим. Він постійно рухається, гуде, видозмінюється, модифікується [11, с. 636].

На відміну від "суб'єкта, що говорить", який під час говоріння, на думку Дерриди, віддається ілюзії про незалежність, автономність і суверенність своєї свідомості, самоцінності "я", людина, яка пише, орієнтується на мову як на соціальний інститут, засіб міжіндивідуального спілкування. Саме мова, а не ситуативне мовлення, завдяки її нормативності, дає можливість розуміння прочитаного у різних смислових ситуаціях.

У варіанті постструктуралізму, представленому М. Фуко, текст перестає відігравати демонічну роль в особистісному функціонуванні. Він стає вторинним по відношенню до позатекстуальних історичних та соціальних чинників, що детермінують особистість.

Особливу увагу привертає історизм Фуко, який підкреслює не еволюційність розвитку особистості, а стрибкоподібний характер її змін. Він пропонує сприймати історію як “дисконтинуїтет”, постійний розрив поступовості [див. 5, с. 60]. І справді, історія особистості сьогодні вже не є відтворенням минулого, що перетікає в теперішнє і цілком детермінує майбутнє. На життєвому шляху особистості відбувається чимало несподіваних, кризових, інколи катастрофічних змін.

Кожна вікова епоха передбачає якісно новий рівень самоусвідомлення, досягнення чергового “проблемного поля” культурного знання, яке, за Фуко, мало б називатися специфічною “епістемою”. Епістема реалізується у соціально-психологічних практиках життєдіяльності як певний код – набір заборон і регламентацій. Важливо, що епістема Фуко має “децентрований характер”, тобто позбавлена чітко визначеного центру і складається за принципом самонастройки, самовизначення, саморегуляції та самоінтерпретації.

Постмодерністською методологією нелінійного моделювання історичної послідовності, за Фуко, є генеалогія. Фундаментальною методологічною специфікою генеалогії, що дистанціює її від класичних способів аналізу історичного процесу, є її принципова нелінійність і навіть антилінійність. Генеалогіст, на відміну від історика, не реконструює історичного процесу як певної цілісності, не шукає якоїсь відначально обумовленої долі народу [див. 7]. Відповідно особистість теж розвивається нелінійно, не маючи долі, що заздалегідь жорстко детермінує її життя.

В особистісному життєконструюванні *лінійна версія* написання власної історії передбачає підпорядкованість “Всесвітові правил”, а *генеалогічна версія* передбачає підпорядкування правил грандіозній грі історії. Нам лише

здається, ніби кожна дія має зовнішню причину, що наше теперішнє спирається на глибинні інтенції. Насправді всі ми живемо у “варварському і непристойному роїнні подієвості”, що знаходиться в процесі іманентної самоорганізації. На думку Фуко, слід не відстежувати “лінії розвитку”, а виявляти контингентні (випадкові) констеляції – взаємопереплетення одиничних подій.

Постмодернізм наполягає на первинності поля, простору, соціуму, культури, а не загадкової внутрішньої сутності у визначенні особистості. Конструювання себе у власному життєвому світі здійснюється не в абстрактному, лабораторному вакуумі, а в живому, клетотливому психологічному просторі, просторі значущих стосунків в умовах діалогу.

В епоху постмодерну особистість замість усталеної ідентичності занурена у процес множинного ідентифікування. За К. Джердженом, усталена, фіксована ідентичність багато в чому лімітує людину. Здоровішими і повноціннішими є ті, хто демонструє різнобічність і гнучкість. Старі чесноти послідовності та істинності обмежені. Виступаючи за фіксовану ідентичність, ми обираємо влаштований і передбачуваний життєвий шлях, надійність, почуття безпеки, спокою. Нас жахає сама тільки думка про те, що все це може зникнути. Але ми не живемо більше у світі, у якому цінуються саме такі способи життя. І навіть якщо це боляче, нам усе-таки потрібно ставити під питання адекватність минулих традицій викликам сьогодення [10, с. 59].

Зрозуміло, що далеко не всі водночас стають такими гнучкими, динамічними і відкритими для несподіванок. У кожному суспільстві контекстуальна, прагматична, відкрита постнекласична особистість співіснує як з особистістю некласичною – цілісною, відповідальною, суб’єктною, так і з особистістю класичною з її жорстким профілем відповідних властивостей, особливостей, рис.

Згадаймо, що відповідно до класичної картини світу особистість розглядалася автономно, окремо від її життєвої ситуації, близького оточення,

походження, суспільного і сімейного статусу. Головна увага приділялася пошукові очевидних, наочних онтологічних принципів, що випливають із досвіду. Розвиток особистості класичного типу був лінійно детермінованим, її шлях – поступальним, однозначно векторним, а його координати – чітко заданими. Кожна людина рухалась від дитинства до юності, зрілості, старості, як по рейках, “чітко за розкладом”. Здавалося, що її поведінку можна теоретично передбачити, а практично, якщо треба, модифікувати.

Після переходу від класичної до некласичної картини світу особистість стала розглядатися як система, що розвивається, і кожне нове знання щодо неї тепер виглядало як відносне, не абсолютне. Будучи суб’єктом пізнання, особистість вже не дистанціювалася від світу, який вивчала, у якому існувала. Вона сприймалася як така, що перебуває всередині світу і зумовлюється, детермінується ним. Для некласичної психології об’єктом уваги стали умови життя людини, громадський тиск на особистість, прагнення свободи і трагічна неможливість її досягнення. Колишня лінійна детермінація особистісних виявів змінилася на пошук статистичних закономірностей. Стало ясно, що траєкторію особистісної спрямованості можна ймовірно вирахувати, передбачити. Людина почала розглядатися як суб’єкт власної життєдіяльності, автор свого життя.

Між класичним, некласичним і постнекласичним періодами розвитку науки існують своєрідні “перекриття”, як слушно зауважує В. С. Степін. Поява нового типу раціональності не відкидає попереднього, а лише обмежує сферу його дії. Так визначається відповідність певного типу проблем і завдань до кожного з цих типів раціональності [8, с. 632–633].

Психологія особистості також продовжує існувати як у межах класичного, так і некласичного та постнекласичного підходів. Найпоширенішою сьогодні залишається некласика, особливо в її екзистенційно-гуманістичному обличчі. Постнекласична особистість розглядається передусім у межах наративної, дискурсивної психології.

І все ж сьогодні у новітніх персонологічних дослідженнях акцент переноситься з характерного для некласичної персонології внутрішнього ядра, позитивного й несуперечливого архетипового ества особистості на реальні події, що відбуваються протягом життєвих мандрів, постійно модифікуючи особистісну структуру. Все більшу увагу привертає поверхня життя, на якій нерозривно пов'язані зворотний бік, прихований спід особистості та її презентаційна, лицьова сторона.

Життєконструювання особистості розглядається в процесі соціально-психологічного праксису. Процес активного пристосування до навколишнього світу та водночас зміни світу, пристосування його до себе, до власних потреб аналізується у взаємодії особистості із реальним і віртуальним оточенням.

Ще Е. Гусерль визначав життєвий світ як універсальне поле різних практик [див. 5, с. 18]. Життєвий світ, в якому конструює себе особистість, сприяє виникненню певної системи диспозицій і схильностей, що породжують відповідні практики. Виникнення нових практик стимулюється зіткненням кількох значущих для особистості контекстів, коли випадкова подія перетворюється на життєве завдання, яке особистість готова вирішити на основі набутого у минулому персонального капіталу.

Соціально-психологічне розуміння практик спирається насамперед на теорію структурації Е. Гідденса [3] та структуралістський конструктивізм П. Бурдьє [2]. Гідденс вважав, що люди беруть участь у повсякденних соціальних практиках завдяки правилам як процедурам, яким вони мають відповідати у власному житті. Будь-яка структура, що є умовою виникнення практики, і її результатом, стає відтворенням, відбитком практики у людській пам'яті, знанням власних можливостей і можливостей інших. Вплив структури на повсякденну поведінку здійснюється завдяки знанню правил та вмінню користуватися ресурсами.

Особистісний досвід накопичується завдяки повторюваним соціальним практикам, які відрізняються у різні історичні епохи, в різних країнах. Кожна

вікова епоха, кожний етап життєвого шляху передбачають свої практики, що сприяють соціалізації. Водночас досягнення конкретної особистості можуть вносити зміни у зміст типових соціальних практик.

Для подолання розриву між соціумом і людиною, характерного для некласичної персонології, розриву між макро- і мікроаналізом соціальних реалій П. Бурд'є ввів поняття габітусу, що є системою диспозицій, породжуваних соціальним середовищем. Саме з цих диспозицій, схильностей, вихідних установок, з системи когнітивних та мотиваційних структур і виникають людські практики [2].

Слід підкреслити наступні особливості практик. По-перше, практики можуть виконуватися колективно, не будучи продуктом дій диригента, що їх скеровує. По-друге, вони пристосовані для досягнення певних результатів, але не передбачають свідомої націленості на ці результати і не потребують особливої майстерності. По-третє, практики об'єктивно регулюються і є регулярними, але вони не стають результатом підпорядкування правилам. По-четверте, для практик не існує об'єктивних стимулів, стимули завжди конвенційні за своїм характером і діють лише тоді, коли агенти готові їх визнати. По-п'яте, практики зазвичай безпосередньо зрозумілі і передбачувані.

Як формулює Бурд'є, диспозиції, що породжують практики, формуються протягом тривалого часу можливостями і неможливостями, свободами і необхідностями, дозволами і заборонами. Отже, якихось надто оригінальних, неймовірних практик не існує, вони виключаються з обігу. Набутий досвід активно присутній в особистісних і колективних практиках, існуючи в формі схем сприймання, мислення, дій. Досвід гарантує правильність та стабільність практик, їхню постійність у часі надійніше, ніж всі формальні правила та експліцитні норми [2].

Повсякденне життя особистості в її життєвому світі є плетивом соціально-психологічних практик, які не залежать виключно від її волі або тільки від ситуації, що склалася. У практиках відбувається непомітний,

буденний синтез того, що розігрується в суспільстві, і того, що вирує всередині особистості.

Конструкт “практик” вводиться для позначення повторюваних актів конструювання особистого життя, наприклад, створення та подальших переінтерпретацій власної життєвої історії. Практики є способами пакування випадковостей в наповнені смислом оповідання з новим конфігуруванням подій та зміною їхньої значущості. Серед основних характеристик практик слід назвати їхню соціальність, колективність, конвенційність, регулярність, передбачуваність, стабільність.

Висновки.

У сучасному фрагментованому, динамічному, непередбачуваному світі особистість стає рухливою, гнучкою, процесуальною, відкритою до діалогу. Її можна визначити як перманентне індивідуально-культурне самоконституювання, що проявляється у своєрідності способів інтерпретування себе і світу.

Теоретико-методологічні підходи до особистості у постмодерністській парадигмі полягають насамперед у розгляді її активності як соціально-психологічних практик. Прагнення перманентного самоконфігурування, стаючи основним модусом існування особистості у сучасному світі, відтворюється у її нескінченному соціально-психологічному пр�ксисі.

Соціально-психологічними практиками є акти повсякденного життєконструювання, що акумулюють та артикулюють досвід особистості, її індивідуальну історію. Практики як спосіб перетворення себе і світу не залежать тільки від особистості чи від умов її життя, передбачаючи їх взаємопроникнення, взаємодію.

Практики спираються на типізовані, неусвідомлювані фонові очікування, на системи диспозицій, схильностей, вихідних установок, що актуалізуються певними подіями та прилаштовуються до перспектив розвитку життєвої ситуації, до шансів соціального світу. У фонових сподіваннях та схильностях актуалізується індивідуальна особистісна історія,

акумульований персональний капітал. Будучи синтетичним продуктом, практики виникають в результаті злиття зовнішніх обставин і людських здібностей, навичок, вмінь.

Зміст практик визначається під час діалогу, в якому безперервно перебуває особистість з власним оточенням, реальними і віртуальними співрозмовниками. Діалог особистості і соціуму, особистості і культури охоплює минуле, теперішнє і майбутнє як особистості, так і спільноти, до якої вона належить, етносу, з яким себе ідентифікує, релігії, яка сприймається нею як значуща. У взаємовпливах визначається динаміка саморуху, ціннісно-сміслові перетворення, що переживалися раніше, відбуваються сьогодні і продовжуватимуться у прийдешньому.

Список використаних джерел

1. *Бахманн-Медик Д.* Режимы текстуальности в литературоведении и культурологии: вызовы, границы, перспективы от “антропологического поворота” к “cultural turns” / Д. Бахманн-Медик // НЛО. – 2011. – № 107. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/107/do5.html>
2. *Бурдые П.* Структура, габитус, практики / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. Т. I. – 1998. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
3. *Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М., 2003. – 528 с.
4. *Гирц К.* Интерпретация культур К. Гирц / пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 560 с.
5. *Ильин И. П.* Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм / И. П. Ильин. – М.: Интрада, 1996. – 220 с.
6. *Максименко С. Д.* Генезис существования личности С. Д. Максименко. – К.: ООО «КММ», 2006. – 240 с.

7. *Можейко М. А.* Генеалогия / М. А. Можейко // Энциклопедия. – История философии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>

8. *Степин В. С.* Теоретическое знание: структура, историческая эволюция / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 465 с.

9. *Bal M.* Travelling Concepts in the Humanities / M. Bal // A Rough Guide. – Toronto, 2002.

10. *Gergen K.* The decline and the fall of personality / K. Gergen // Psychology Today. – 1992. – № 25 (6). – P. 59–63.

11. *Sermijn J.* The Narrative Construction of the Self: Selfhood as a Rhizomatic Story / J. Sermijn, P. Devlieger, G. Loots // Qualitative Inquiry. – 2008. – Vol. 14 ; № 4. – P. 632–650.

© Титаренко Тетяна Михайлівна